

TÜRÜK

2022, Yıl/Year: 10, Sayı/Issue: 29, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 01.06.2022

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 19.06.2022

Sayfa / Page: 196-210

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Arş. Gör. Dr. Ayşe SANDIKKAYA AŞIR

Kastamonu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

aasir@kastamonu.edu.tr

BİR ŞİİR İKİ YORUM: “TÂRİH-İ KADİM”

Öz

Modern Türk şiirinin kurucu isimlerinden olan Tevfik Fikret, Türk Edebiyatı tarihinin gerek sanatıyla gerekse de kişiliğiyle en çok konuşulan isimlerinden biridir. Onun etrafındaki kutuplaşmanın başlıca nedenlerinden olan “Tarih-i Kadim” pek çok tartışmanın fitilini ateşlemiştir. Şiirde yer yer umut veren mısralar olmakla birlikte şiirin genelinde her şeye şüpheyle yaklaşan Tevfik Fikret’in karamsarlığı dikkat çekmektedir. Geçmişin hep felaketlerle örülü olduğunu düşünen Fikret, geleceğin de bu şekilde olacağını düşünerek insanlık tarihini uzun bir gece gibi betimlemiştir. Fikret’in “kitâb-ı köhne” ifadesiyle Kuran-ı Kerim’i kastettiği düşünülmüş ve bazı kesimler tarafından şüpheci, pozitivist, materyalist ve ateist olmakla suçlanmıştır. Ahmed Esad Sezai Sünbüllük ve Mehmed Ali Aynî gibi Fikret’in çağdaşı olan iki isim bu suçlamalar karşısında “Tarih-i Kadim”i kendi bakış açıları doğrultusunda ele almışlardır. Buna göre Sünbüllük, İslam felsefesi ve tasavvuf ışığında şiire bakılması halinde Fikret’in imanındaki kuvvetin ortaya çıkacağını söylerken; Aynî, Fikret’in şüphecilikten ateizme evrilen düşüncelerini göstermeye çalışmış ve onun dini inkâr ettiği sonucuna ulaşmıştır. Bu yazıda Tevfik Fikret’in “Tarih-i Kadim”deki düşüncelerinin doğruluğunu ispatlamaya çalışan Sünbüllük ile bu düşüncelerin karşısında yer alan Aynî’nin görüşleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tevfik Fikret, “Tarih-i Kadim”, Ahmed Esad Sezai Sünbüllük, Mehmed Ali Aynî, İslamiyet, ateizm

ONE POEM, TWO COMMENTS: “TÂRİH-İ KADİM”

Abstract

Tevfik Fikret, one of the founding names of modern Turkish poetry, is one of the most talked-about names in our literary history, both with his art and his personality. "History of Ancient" which is one of the main reasons for the polarization around him ignited many debates. Although there are hopeful lines in the poem, the pessimism of Tevfik Fikret, who is suspicious of everything in the poem, draws attention. Believing that the past is always woven with disasters, Fikret, thinking that the future will be like this, has described the history of humanity as a long night. It was thought that Fikret was referring to the Qur'an with the expression "book of fossil" and he was accused by some of being a skeptic, positivist, materialist, and atheist. Under these accusations, two contemporary names of Fikret, such as Ahmet Esat Sezai Sünbüllük and Mehmed Ali Aynî, discussed "History of Ancient" from their own perspectives. According to this, Sünbüllük said that if poetry is looked at in the light of Islamic philosophy and mysticism, the strength of Fikret's faith will emerge; Aynî tried to show Fikret's thoughts that evolved from skepticism to atheism and came to the conclusion that he denied religion. In this article, the views of Sünbüllük, who tried to prove the correctness of Tevfik Fikret's thoughts in "History of Ancient", and Aynî, who was against these thoughts, were discussed.

Key words: Tevfik Fikret, “Târîh-i Kadîm”, Ahmed Esad Sezai Sünbüllük, Mehmed Ali Aynî, Islam, atheism

Giriş

Aruzun “fe‘ilâtün/mefâ‘ilün/fe‘ilün” kalıbıyla yazılan “Târîh-i Kadîm”, 212 mısradan oluşur. “Adsız ve tarihsiz olarak yayımlanan ve elden ele dolaştırılan manzume, sosyal bir hadisenin edebî-siyasi-ideolojik zeminini hazırlayan hitabet üslûbuyla yazılmış bir bildiri niteliğindedir.” (Akay 1997:14). Mehmet Kaplan’ın işaret ettiği gibi Tevfik Fikret’in “geleneğe ait bütün kıymet ve inançlar ile şuurlu olarak, ilgisini kestiğini” (2012: 149) gösteren “Târîh-i Kadîm” yayımlandığı günden itibaren tartışmaların merkezinde yer almış ve hakkında hem olumlu hem de olumsuz pek çok şey yazılmıştır. “Târîh-i Kadîm”in karşısındaki isimlerin başında gelen Mehmet Âkif, 1912’de yayımladığı “Süleymâniye Kürsüsünde” geçen

*“Şimdi Allah’a söğer... Sonra biraz bol para ver
Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!”¹*

mısralarıyla dini inkâr eden birinin misyonerlik faaliyetleri yürüten bir okulda çalışması arasındaki çelişkiye dikkat çeker. Âkif’in “Berlin Hâtıraları”nda da Fikret’i sert bir şekilde eleştirdiği görülür. “Târîh-i Kadîm”e bir eleştiri de 1912’de Babazâde Mehmed Fazlullah’tan gelir. O, “neredeyse eserin tamamında çeşitli örneklerle Fikret’e Allah’ın varlığını, büyüklüğünü, şüphelerinin yersizliğini ispatlamaya çalışır.” (Erdoğan 2010: 981). Fuat Köprülü ise 1918’de yazdığı ve Fikret ile ilgili

¹ Mehmet Akif Ersoy’dan yapılan alıntılar için Ö. Faruk Huyugüzel, Fazıl Gökçek ve Rıza Bağcı tarafından hazırlanan *Safahat* kullanılmıştır. Ersoy, Mehmet Akif (2014). *Safahat*. Haz. Ö. Faruk Huyugüzel, Fazıl Gökçek, Rıza Bağcı. İstanbul: Dergâh Yay.

yayımlanmış ilk kitap olan eserinde onun gençliğe kutsiyet duyguları aşılmasına çalıştığını söyleyerek Fikret'in yanında yer alır. Rıza Tevfik de Fikret'in yanında yer alan isimlerden biridir. "Fikret'in dinsiz olmadığını, yalnız onun dini başkalarından farklı anladığını, onun 'fikir ve akidesinin' Mûtezile ve mutasavvıfaya yaklaştığını ileri sür(er)." (Tanyu 1972: 145) Rıza Tevfik'in bu düşüncelerine cevap Babanzâde Ahmed Naim Bey'den gelir. Yazdığı risalede "Müslüman olmanın şartlarını hatırlatan ve haklı olarak İslam'ın 'Amentü'süne inanmayan birinin Müslüman sayılamayacağını" (Ayvazoğlu 2020: 537) açıklar. "Fikret'in öğrencilerinden olan Salih Nigâr Kerâmet de onun sathi din anlayışından aklını kullanarak ayrıldığını, "Târîh-i Kadîm" ve "Târîh-i Kadîm'e Zeyl"de dini konuları derinlemesine incelediğini söyler. İsmail Hikmet Ertaylan'a göre de Fikret "Gençlere inkılâpçı ruhu vermek, vatanın çok mukaddes, çok büyük olan haklarını tanıtmak, ona karşı gençlerin borçlu oldukları vazifeleri öğretmek, gençlikten neler beklendiğini anlatmak, gençleri efsanelerden, hurafelerden uzaklaştırmak" (Tanyu 1972: 170) istemektedir. Aşyan'ın Robert Kolej tarafından satın alınmak istenmesi üzerine "Târîh-i Kadîm" etrafındaki tartışmalar yeniden alevlenmiştir. "Sabiha Zekeriya Sertel'le Eşref Edip arasında cereyan eden sert polemik, küllenen Fikret-Ârif kavgasının uyandırılıp günümüze kadar uzanmasına yol açmıştır." (Ayvazoğlu 2020: 30) Sertel, "Târîh-i Kadîm"i "felsefî akideler, insanî tefekkürler, felsefî düşünceler, tahassürler, ıstıraplar, doğmakta olan bir âlemin, bir inkılâbın müjdecisi, Fikret'in temsil ettiği, terennüm ettiği inkılâp ve ileri fikir" (Tanyu 1972: 173) olarak anlatırken Eşref Edip, "Târîh-i Kadîm"deki "materyalist, enternasyonalist zihniyetin geri ve yanlış bir düşünce oluşuna dikkat çekmekte, Türk İstiklâl savaşı ve Türk devletinin maneviyatçı ve milliyetçi bir ruh, inanç ve şuurla kurulduğuna, onun milliyetçi olduğuna işaret etmektedir." (Tanyu 1972: 175). Görüldüğü üzere kutuplaşmaya neden olan "Târîh-i Kadîm" in yorumlanması aşamasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada bu görüşleri temsilen Fikret'in "Târîh-i Kadîm" ile İslamiyet'in karşısında yer aldığını savunan Mehmed Ali Aynî'nin eseri ile şiirde İslamiyet karşıtlığının olmadığını savunan Ahmed Esad Sezai Sünbüllük'ün eseri incelenecektir.

Ahmed Esad Sezai Sünbüllük, Mülkiye mezunu olup sırasıyla muhasebecilik, kaymakamlık, kâtiplik ve öğretmenlik yapmıştır. Genellikle dinî içerikli eserler yazan Sünbüllük'ün bir de hikâye kitabı bulunmaktadır. Eserleri içerisinde en çok dikkat çeken *Tevfik Fikret'in Tarihi Kadim Ünvanlı Manzumesinin Şerhi* isimli kitabıdır. Fikret'in "Târîh-i Kadîm" de dâhil olmak üzere hiçbir şiirinde dinsizliğe işaret edecek bir unsurun bulunmadığını aksine onun dinine çok bağlı olduğunu, bunun görülmesi için de özellikle "Târîh-i Kadîm" gibi şiirlerinin çok dikkatli okunması gerektiğini söyler. Fikret'in "kadın peşinde, işret masasında, kumar oyunlarında gezmemiş" (Sünbüllük 1947: 9) olmasını da Müslümanlığına delil olarak gösterir. Bununla birlikte Osman Ergin, Fikret'in herkes için örnek olabilecek ahlak anlayışının onun Müslümanlığına delil olmadığını çünkü onun İslam'ın amentüsüne inanmadığını söyler. "Ergin'e göre Fikret'in ahlaki Budistlerinkine benzetilebilir. Çünkü Budizm'de Allah mefhumu yoktur ve İslam'ın aksine, varlık değil yokluk esastır." (Ayvazoğlu 2020: 490)

Sünbüllük, "Târîh-i Kadîm" in amacını "Mazlumlara karşı Allah'ın gayretini uyandırmak ister, zulme karşı kalbindeki nefreti, mazlumlara acıyıp merhameti, cehalete düşmanlığı ve akıl sahiplerine de halka doğru yolu gösterip uyandırmaya daveti havidir." (1947: 10) diyerek açıklar. Ona göre aslında "Târîh-i Kadîm", Fikret'in "kuvvetli imanını, Allah'ın varlığına ve kudret ve kuvvet ve azametini metin itikadını, din ve milleti ayaklar altına alanlardan feryadını göstermektedir." (1947: 10) Bununla birlikte Sünbüllük, pek çok okurun tarafı bir gözle şiiri okuduğunu bu yüzden şairi anlayamadığını ve dinsizlikle itham ettiğini söyler. "Târîh-i Kadîm" in bu kadar "hüzünlü" olmasının nedenlerinden biri olarak da Fikret'in doğumuna tarih düşüren Hoca Refet Efendi'nin ölümünü sebep gösterir. Şiiri, Refet Efendi'nin öldüğü sene yazdığını, teessürünün de şiire böyle "hüzünlü" bir hava vermiş olabileceğini iddia eder; ancak Refet Efendi 1321 yani 1903 yılında vefat etmiştir. "Târîh-i

Kadîm”in yazım tarihinin 1905 olarak kabul edildiği düşünüldüğünde Refet Efendi’nin vefatının şiire etkisi oldukça şüpheli bir hâl alır.

Sünbüllük gibi Tevfik Fikret ile aynı dönemde yaşamış ve aynı havayı teneffüs etmiş olan Mehmed Ali Aynî de Mülkiye mezunu olup İstanbul Hukuk Mektebi Muallim Muavinliği’nden valiliğe kadar pek çok görevde bulunmuştur. Aynî, Sünbüllük’ün tersine “Târîh-i Kadîm”in Fikret’in dinsizliğine işaret ettiğine dair olan genel kanıyı paylaşmaktadır. Yayımlandığı zaman şiiri gördüğünü ancak Nietzsche’nin dini reddetmesinin Hıristiyanlığa zarar veremediği gibi “Târîh-i Kadîm”in de İslamiyet’e zarar veremeyeceğini düşünerek şiire bir reddiye yazmadığını söyler. 1927’de ise *Reybîlik, Bedbînlik, Lâ-ilâhîlik Nedir? Tevfik Fikret’in Târîh-i Kadîm’ine Bir Cevâb* isimli kitabını yazar. “Târîh-i Kadîm’e Cevâb” başlıklı ilk bölümde eseri yazış amacını “Bu reddiye bir ricâ üzerine yazıyorum. Tevfik Fikret’in Târîh-i Kadîm’ini okuyan gençler rûhen zehirleniyorlarmış. Bu sebeple o târihin mâhiyyetini teşrih etmek gençliğin selâmet ve ismet-i fikriyyesini muhâfaza için elzem imiş.” (2014: 21) diyerek açıklar.

“Târîh-i Kadîm”, Sünbüllük için Tevfik Fikret’in güçlü imanına delil iken, Aynî için Fikret’in inkârına delildir. Her iki isim de kendi görüşleri doğrultusunda şiiri incelemiş ve buna uygun sonuçlara ulaşmıştır. Sünbüllük, şiirin “tarih kitabından nefret, zulüm ve istibdattan şikâyet, fikir hürriyeti, büyük inkılap ve kıyamet kopması, Tanrı Teâla hazretlerine müracaat ve şikâyet, Allah’ın sıfatları, Hakkı aramak, insanları uyandırmak, şeytandan şikâyet, zulme karşı duygusuzluk” (1947: 11) gibi konuları ele aldığı söyleyerek şiiri bölümlere ayırmıştır. Bu bölümler hakkındaki değerlendirmelerini sırasıyla “Tarihten Şikâyetleri”, “Şanlı Görünen Vak’alar”, “Yeni Zamana ve Geleceğe Doğru Bakış”, “Kahramanlık”, “İstibdad”, “Fikir Hürriyeti”, “Hakikî Hürriyet- Hilkatde İnkilâb Kâinatın Sahibi Olan Allah”, “Göge Şikâyeti”, “Allah’ın Sıfatları”, “Hakikâti Aramak”, “Araştırmalar” ve “İnsan-Şeytan” başlıkları altında yapmıştır. Aynî de Sünbüllük’te görülen başlıklandırmaya benzer bir yöntem kullanmıştır; ancak Sünbüllük konuya göre bir tasnife gitmişken Aynî bazen önemli gördüğü kelimeleri bazen de konuyu esas almıştır. Örneğin bir bölümün başlığı “Her Sâ’adet Piç” iken bir başka bölümün başlığı “İsyân”dır. Her iki ismin de düşüncelerini desteklemek için başka şairlerin şiirlerden istifade etmesi de bir diğer ortak özellikleridir. Sünbüllük, Ziya Paşa ve Mehmed Akif Ersoy gibi şairlerden alıntılar yaparken Aynî, özellikle Fikret’in daha önce yazdığı şiirlerden alıntılar yaparak “Târîh-i Kadîm” ile diğer şiirleri arasındaki çelişkiye dikkat çeker.

Sünbüllük ve Aynî şiirin ilk mısraından yirmi beşinci mısraına kadar olan bölümde yani “Beşerin köhne ser-güzeşinden”² mısraından “Ne zaman geçse bir ketîbe-i şân” bölümüne kadar olan kısımda hemfikirdirler. Her ikisi de “köhne” kelimesi ile tarihin kastedildiğini söyler. Sünbüllük’e göre tarih, atalarımızın hayatını birer ninni gibi insanlara anlatarak adeta onları uyutmakta, geleceğin de geçmiş gibi olacağını söyleyerek bizi “terakki ve tekâmülden” uzaklaştırmaktadır. Alnında altı bin yıllık şüphe buruşukluklarıyla gezen ve kemikli bir heykele benzeyen tarihin başı geçmişe ayakları ise gelecek deneyen heyûlâya uzanmaktadır. Buradan hareketle Sünbüllük, tarihin altı bin yıllık karışık vakalardan bahsederek bizi şüpheye düşürdüğü anlamına da ulaşmıştır. Hem bir filozofa hem de mezardan ölümlerin kemiklerini çıkartan bir sırtlana benzetilen tarih, geçmişte birbiri ardınca meydana gelen olayların hepsinin felaket ve ölüm olduğunu söyler. Sünbüllük tarihin sürünerek de olsa ileriye gitmesini yaşlı bir adamın ölümüne doğru ilerleyişine benzetir ve Fikret’in “bu dünyanın bir nihayeti olacağını o zaman tarihlerin biteceğini” (1947: 17) anlatmak istediği sonucunu çıkarır. Sünbüllük’e göre şiirin bu bölümüyle Tevfik Fikret, aynı zamanda insanlık dersi vermekte ve insanlığa “kalbinde bütün insanlara karşı merhamet ve acı

² Eserde alıntılanan şiirler için Abdullah Uçman ve Hasan Akay tarafından hazırlanan *Rübâb-ı Şikeste* kullanılmıştır. Fikret, Tevfik (2012). *Rübâb-ı Şikeste*. Haz. Abdullah Uçman ve Hasan Akay. İstanbul: Çağrı Yay.

duymak, anasına babasına, yakınlarına, milletine merhametli olmak” (1947: 18) gerektiği şeklinde nasihat etmektedir. Sünbüllük, şiirin bu bölümünden çıkarılması zor olan bu anlamı desteklemek için Ziya Paşa'nın “Terkib-i Bend”³inden aşağıdaki beyti alıntılar:

*“İnsan ona derler ki ede kalb-i rakîki
Âlâm-ı beninev’i ile kesb-i melâlet”*

Sünbüllük ve Aynî “Ne zaman geçse bir ketûbe-i şân” mısraı ile “Her zaman, her tarafta kan, kan, kan!..” mısraları arasındaki bölümü incelerken şiire oldukça farklı açılardan yaklaşmışlardır. Fikret, şiirin bu bölümüne savaş kazanmış bir orduyu betimleyerek başlar. Bu ordunun başında kanlı bir bayrak olduğunu, arkasından da kanlı bir taç ile onun askerlerinin ve o askerler tarafından esir alınan insanların geldiğini söyler. Fikret, bunun gibi şanlı görünen olayların aslında böyle olmayabileceğini kazanan taraf haksız, kaybeden taraf haklı bile olsa tarihin her zaman kazananıya yana olduğunu “Çiğneyen haklı, çiğnenen ma’yûb” diyerek anlatmıştır. Sünbüllük, Fikret’in bu düşüncelerinde haklı olduğunu, kazananın alkışlandığını söylerken Aynî, Fikret’in “Asker Geçerken” şiirini alıntılararak açıklama yapar:

*“Nakkâre önde, bir müteharrik cebel gibi
Geçmekte zî-vakar u tarab mevkib-i zafer;
Sancak, o reng-i âl ile fecr-i ezel gibi
Fark-ı mehâbetinde saçar mevce mevce fer.”*

Aynî, bu şiirinde orduyu yücelten Fikret’in “Târîh-i Kadîm”de kanlı bayrak ve kanlı taç düşüncesine gelmesini yanardönerlik ve kararsızlık olarak yorumlayarak “bu ne televvün” (2014: 23) demiştir. Hem Sünbüllük hem de Aynî şiirin,

*“Hak kavînin, demek şerîrindir;
En celî hikmet: Ezmeyen ezilir,
Her şeref yapma, her sa’âdet piç;
Her şeyin ibtidâsı, âhiri hiç;
Dîn şehîd ister, âsümân kurbân
Her zaman, her tarafta kan, kan, kan!..”*

bölümünü çeşitli örnekler vererek açıklamışlardır. Sünbüllük, “hüküm galibindir” kuralının, devletler hukukunda en başta gelen madde olduğuna vurgu yaparak kılıç karşısında “hakkın, ilmin, edebin kıymeti yoktur.” (1947: 21) der ve bu şekilde Fikret’in “Ezmeyen ezilir” sözünü haklı çıkartmaya çalışır. Bu düşüncesini desteklemek için bu kez Ziya Paşa'nın “Tercî-i Bend”ine başvurarak savaşlarda güçlünün güçsüzü yok etmesinin bir kaide olduğu anlamına gelen aşağıdaki beyti alıntılar:

*“Gâlip zebûnu kaidedir eylemek telef
Yerde hevâda bahrde câri bu gîr u dâr”*

Aynî ise “Târîh-i Kadîm”de kılıca olumsuz anlam yükleyen şairin “Kılıç” şiirinde “kılıç” sayesinde bir milletin istiklalinin, ırzının, hayatının ve malının korunduğunu söylemesi arasındaki çelişkiye işaret eder. Tefvik Fikret’in bu şiirinde samimi olduğunu söyleyen Aynî, “o hâlde onun Târîh-i Kadîm’ine söylediği mülâhazalar nasılsa vicdanına meş’ûm bir zulmet ârız olduğu zamâna tesâdüf etmiş olmalıdır.” (2014: 24) diyerek Fikret’in düşüncelerindeki yanlışlığı yine onun başka bir şiiriyle ispatlamaya çalışır. Hakkın güçlüde olduğu görüşüne de bu, “hem câzib hem kâzib bir sözdür!” (2014: 25) diyerek katılmayan Aynî, Allah’ın adil olduğunu ve her zaman adalet istediğini söyleyerek hak ve kuvvet hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklar:

³ Ziya Paşa’dan yapılan alıntılar için İnci Enginün ve Zeynep Kerman tarafından hazırlanan *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1 – Şiir* kullanılmıştır. Enginün, İnci ve Zeynep Kerman (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1 – Şiir (1860-1923)*. İstanbul: Dergâh Yay.

“Hakk kendisine galebe mümkün olmayan bir kuvve-i ma’nevîyedir. Hakk dâ’imâ kuvve-i behîmiyyeye fâ’ikdir, hattâ zâhiren bu kuvvete mağlûb görünse dahî. Kuvvet geçer, zâ’il olur, hakk mümteni’ü’l-ibtâl, lâ-yenkus, lâ-yemût olarak kalır, çünkü hakkın masdarı kânundur... Adâlete karşı hiç kimse kavî değildir. İşte bunun içindir ki, ashâb-ı îmân hiçbir vakit ümmîdsizliğe düşmezler ve aslâ cesâretlerini gâ’ib etmezler. Allah âdildir, âdâlet ister. Hakk en kavînin değil, en haklıdır.” (2014: 26)

Sünbüllük, tarihi olaylardan yola çıkarak “Ezmeyen ezilir” ilkesinin doğru olduğunu savunurken Aynî bu noktada da Sünbüllük’ten farklı düşünmekte “Hayvâniyyet âleminde cârî olan bu düstûru insâniyyet âlemine nakl etmek ne yanlış bir düşüncedir.” (2014: 27) diyerek Sokrates örneğiyle durumu açıklamaya çalışmaktadır. Buna göre kendisinden güçlü olanlar tarafından öldürülen Sokrates’in adı ve düşünceleri onu öldürenlerin aksine bugün hâlâ hayattadır; dolayısıyla Sokrates de düşünceleri de ezilmemiştir.

“Her şeref yapma, her sa’âdet piç;
Her şeyin ibtidâsı, âhiri hiç;”

mısralarının anlamı konusunda da Sünbüllük ile Aynî’nin birbirinden ayrıldığı görülür. Sünbüllük, güçlünün haksız dahi olsa güçsüz olanı yok edebilmesi savı üzerinden devam eder ve şerefın de saadetin de aslında başka hayatların yok edilmesi üzerine inşa edildiğini söyler:

“Tarihte şeref ve şerefli diye gösterilen ve görülen çok şeyler hep yapma ve sahtedir. Haklı surette ele geçirilmiş değildir... saadet diye bildirilen çok şeyler de veled-i zinalar gibi piçtir. Yani haklı olmayan vasıtalarla meydana gelmiş, zulüm ile elde edilmiş, başkasının namus ve ırzı yıkılarak kazanılmış kazançlar mahsulüdür.” (1947: 22)

Her şeyin başlangıcının ve sonunun hiç olduğu konusunda da Sünbüllük aynı noktada durmakta ve tarihi olaylara bakarak dünyada hiçbir şeyin kıymetinin, değerinin ve heveslenecek bir yanının olmadığını söylemektedir. “Dünyaya çıplak geldik, çıplak gideriz.” diyen (1947: 22) Sünbüllük, Fikret’in bu mısralarından hareketle “tarihe ve dünyaya ibret gözüyle bakılmalıdır” (1947: 23) sonucuna ulaşır. Sünbüllük’ün burada İslamiyet’te kabul edilen Allah’tan geldik, yine O’na döneceğiz inancını göz ardı ettiği görülmektedir.

Aynî ise şiirin bu bölümünü farklı bir açıdan ele almış izzetli, devletli, saadetli gibi hitapların bir kıymeti olmamakla birlikte insanlığa hizmet etmek suretiyle kazanılan şerefın yapma olamayacağını söylemiştir. Ayrıca Fikret’in II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yazdığı ve “bir kitleye halk ve millet adına zulüm, kahr ve cehalete karşı isyan duygusu telkin eden” (Kaplan 2012: 155) “Millet Şarkısı” şiirinden alıntılıdığı “Dünyada şereftir yaşatan milleti, ferdi” dizesi ile cevap verir. Buna göre “Târîh-i Kadîm”de “yapma” bulduğu şerefi “Millet Şarkısı”nda yüceltmesi onun “yanardöner”liğinin bir başka örneğidir.

Aynî, “her sa’âdet piç” ifadesini açıklarken ilk olarak kelimenin sözlük anlamına başvurur ve “zânînin yavrusu” ve “hüsrân” anlamlarından hareketle “şâ’irimiz ya her sâ’âdetin aslı gayr-i meşrû’ bir mu’âmeledir veyâhûd her sa’âdet bizzât hüsrandır demek istiyor.” (2014: 37) sonucuna ulaşır. Saadeti kalbin sükûnete kavuşması olarak tanımlayan Aynî’ye göre saadet ne zânînin yavrusudur ne de hüsrandır. Faziletli bir hayat yaşamının ve öncelikle kendimiz sonra da başkaları için faydalı şeyler yapmanın saadeti getireceğini söyler.

Aynî’ye göre Fikret, her şeyin başının ve sonunun hiç olduğunu düşünerek aslında uhrevî hayatı reddetmektedir. Aynî, bütün araştırmacıların maddenin başlangıcı noktasında uzlaştığını ve bu noktanın da “hiçlik” yerine “varlık” olduğunu yani var oluşun ilk aşamasında “kudret ve esir” şeklinde eserlerin ortaya çıktığını söyler. Doğan her varlığın hayatta kalması için anne sütü gibi gerekli her koşulu hazırlayan yaratıcının ölümü bir yok oluş olarak tasarlaması da ona göre mümkün değildir. “Târîh-i Kadîm”in en çok tartışılan mısralarından olan

“Dîn şehîd ister, âsümân kurbân
Her zaman, her tarafta kan, kan, kan!..”

bölümü hakkında Aynî'nin bir değerlendirme yapmadığını görürüz. Sünbüllük ise bu mısralardan “Dîn şehîd ister” kısmını açıklamak için öncelikle İslamiyet'in dini koruyabilmek adına Müslümanların hem kendi kanını hem de karşı tarafın kanını dökmesine izin verdiğini söyler. Yani Allah, hasız yere zulmetmeye değil, saldırı durumunda Müslümanların dinlerini, namuslarını, canlarını ve milletlerini korumak için kan dökmesine izin vermiştir ki bu uğurda ölenlere de şehitlik rütbesi verilmiştir. Sünbüllük'e göre Fikret, şehit kelimesiyle bu duruma işaret etmiştir. Bu dizenin “âsümân kurbân” kısmı içinse “âsümân” ifadesinin Tanrı karşılığında kullanıldığını söylemiş ve bunu kurban bayramıyla ilişkilendirerek açıklamıştır. Buna göre İslamiyet'te insanlar, hayatlarının karşılığı olarak her yıl kurban kesmek suretiyle kan akıtmaktadırlar. Sünbüllük, Tevfik Fikret'in bu iki mısraı arife gününde gördüğü iki kurbanlık koyun üzerine söylediğinden de bahseder. Fikret'in eşi Nazıma Hanım'ın Ruşen Eşref'e anlattığına göre Fikret, sandalla gezerken başka bir sandalda gördükleri iki kurban için o anda irticalen bu beyti söylemiştir. Bununla birlikte Beşir Ayvazoğlu'nun dikkat çektiği bir nokta vardır ki o da kurban bayramının tarihi ile “Târih-i Kadîm”in yazıldığı tarih arasındaki farktır:

“Eğer Rûbab-ı Şikeste'nin ikinci ve sonraki baskılarında “Târih-i Kadîm”in sonunda yer alan 15 Nisan 1321 (28 Nisan 1905) tarihi manzumenin yazılış tarihiyse, Nazıma Hanım'ın verdiği bilgi yanlış demektir. Çünkü 15 Nisan'ın Hicrî karşılığı 22 Safer'dir ve bu tarih de Kurban Bayramı'ndan on ay önceye denk gelmektedir.” (Ayvazoğlu 2020: 480)

Sünbüllük, Tevfik Fikret'in şiirin bu bölümüyle okuyuculara vermek istediği mesajı şu şekilde açıklar:

“Ey gençler, siz doğru sözlü olunuz. Fena adamlara yüz vermeyiniz, itibar etmeyiniz, haksızlığa meydan vermeyiniz, kendini beğenmiş olanlara boyun eğmeyiniz. Çalma çırpma, yalan dolan ile ne suretle olursa olsun, hangi işte bulunursa bulunsun para kazanmış zengin görünenlerin hâline aldanmayınız. Alnının teriyle ve namusuyla vatanına doğru hizmetle şeref kazanınız. Hiç kimse dünyada kalmaz. Bundan ibret alınız demek istiyor.” (1947: 24,25)

Sünbüllük, bu yorumu şiirin hangi mısralarından çıkardığını açıklamasa da düşüncelerini desteklemek için bir kez daha Ziya Paşa'nın “Terki-i Bend”ine başvurarak aşağıdaki beyitleri alıntılar:

“Lânet ola ol mâle ki tahsiline ânın,
Ya din ola ya ırz veya namus ola âlet.”
“Dehrin ne safa var acaba sîm ü zerinde
İnsan bırakır hepsini hîn-i seferinde”

Sünbüllük, alıntıladığı bu beyitlerle hem din ve namus gibi kavramları kullanarak servet edinenleri eleştirmiş hem de insanın ölüme giderken bütün malını mülkünü bu dünyada bırakacağını yani Fikret'in deyişiyle her şeyin sonunun hiç olduğunu bir de Ziya Paşa'nın ağzından anlatmak istemiştir.

“Târih-i Kadîm”in, “Söyler, inler, sayıklar; el-hâsıl” mısraı ile başlayıp “Sönsün artık bu âteşin fitne!..” mısraıyla biten bölümünde insanların yaşadıklarını dinleyen Fikret, artık her şeyin sona ermesini istemektedir. Aynî'nin değerlendirmede olduğu bu bölüm için Sünbüllük, Fikret'in tarihin kanlı sayfalarıyla ilgili bütün şikâyetlerini yazdıktan sonra bir tiyatro sahnesine benzettiği dünyanın artık sona ermesini dilediğini söyler.

Şiirin, “Hele sen ey kadîd-i ‘an‘ane-hâh” mısraıyla başlayıp “O fakat aslı hep bu kavgaların!..” mısraıyla biten bölümünde aydınlık günler istediğini söyleyen Fikret, ilk olarak “kan” ve “vahşet” ile

eşdeğer tuttuğu kahramanlığı tanımlar. Ardından da gerçek hürriyetin olduğu yerde savaş, savaşçı, istila ve saltanat gibi şeylerin cin hikâyesi gibi kaldığını söyler. Kulların ve yaratıcının olmadığı bir dünya hayal eden Fikret'e göre bu dünyayı yanına yaklaşılamayan ve asık suratlı olarak tanımladığı kâinatın sahibi yaratabilir; ancak bütün kavgaların sebebi de o olduğu için bunun gerçekleşmesi mümkün değildir. Aynı'nin bir bütün olarak değerlendirdiği elli yedi mısralık bu bölümü Sünbüllük, bölüm bölüm incelemiştir. Ona göre şiirin,

*“Hele sen ey kadîd-i ‘an‘ane-hâh,
Yetişir çizdiğin hutût-ı siyâh.
Biz sabâh isteriz sabâh; o uzun
Geceler nâimîne hayr olsun!”*

kısımında Fikret, bugüne kadar iyi gün görmediklerini hiç değilse bundan sonra hür, kavgasız ve kaygısız bir şekilde, aydınlık bir gelecekte yaşamak istediklerini anlatmaktadır.

*“Kimsin, ey gölge, sen ki mest-i harâb
Ediyorsun zalâma doğru şitâb?
Kanlı bir şeyle oynamış gibisin;
Belli, hem-nev‘imin muharribisin!..”*

kısımında ise Fikret'in, geçmişi nasıl ki 6000 yıllık köhne bir heykele benzettiyse geleceği de meçhullüğünden dolayı gece karanlığında belli belirsiz görülen bir gölgeye benzettiğini ve bu gölgenin de elleri geçmişinkiler gibi kanlıdır demek istediğini söyler. Birkaç mısra önce mutlu bir geleceğe dair beklentisi olan Fikret, şiirin bu bölümünde yeniden karamsarlığa bürünmüştür. Fikret'in kahramanlık ile ilgili düşünceleri konusunda herhangi bir yorumlamaya gitmeyen Sünbüllük,

*“Devril, ey köhne taht-ı istiklâl!
Zîr-i kahrında inliyor ensâl
Parçalan, ey şikeste-fer iklîl
Şu yığınlarla ihtiyâc-ı sefîl
Hep senin, işte hep senin eserin,
Gözyaşından yapılma incilerin
Görsen artık nasıl yosunlanmış...
Size mâzi ne hisle aldanmış!..
Bilsem ey kargalar ki âkil-i hûn
Her karanlık sizinledir meşhûn;”*

mısralarında Fikret'in istibdat yönetimini kastettiğini, dönemin yönetiminden şikâyetlerini anlattığını söyler. Şiirin bu bölümünde anlatılanlarla ilgisi olmasa da Ziya Paşa'nın “Terkib-i Bend”inden zalimlerin eninde sonunda cezasını çekeceği anlamına gelen bir beyit alıntılar:

*“Zâlim yine bir zulme giriftâr olur âhur
Elbette olur ev yıkanın hanesi vîrân”*

Fikret'in fikir hürriyetinden bahsettiği, “Fikre artık yeter tahakkümünüz” mısraıyla başlayıp “Boğulun... İşte en güzel müjde” mısraıyla biten kısım için Sünbüllük, istibdat yönetiminin insanların fikirleri üzerinde tahakküm kurmasına karşı çıkan Fikret'in yöneticileri hayduda benzettiğini ve onların yağmur gibi yağan övgüler deryasında boğulmasını istediğini söyler. Sünbüllük, burada mezarlık, kabir ve mahzen gibi anlamlara gelen “matmûre” kelimesini Fikret'in karıştırdığını, aslında “çok yağmur yağan yer, misvak kullanan adam” anlamlarına gelen “memture” kelimesini kullanmak istediğini söyler. Sünbüllük'e göre bir sonraki mısra da geçen “boğulun” ifadesine “matmûre” değil, “memture” uymaktadır. Bu vesileyle Fikret'in “matmûre, memture,

nahnaha, şikeste” gibi Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeleri kullanmasını doğru bulmadığını da ifade eder.

Şiirin “Bu tasavvur dühûr-ı âtiyeye” mısraıyla başlayıp “ O fakat aslı hep bu kavgaların” mısraıyla biten bölümü için Sünbüllük’e göre Fikret şiirin bu bölümüne kadar dünya hayatında insanların çektiği acı ve elemeleri anlatmış, bunlardan şikâyet etmiş ve insanların fikir hürriyeti kazanabilmesinden ümidini kesmiştir. “Bu sebeple zalim ve müstebid dünya adamlarına karşı en büyük sığınak, en büyük kuvvet olan din ve Allah kapısına yüzünü döndürdü ve onları Allah’ın varlığıyla ve kudretiyle korkutmaya başladı.” (1947: 34) diyen Sünbüllük, şiirin bundan sonraki kısmının din ve Allah hakkında olduğunu söyler ve bu doğrultuda açıklar. “İnkılâb” ifadesini “kıyamet günü” olarak yorumlayan Sünbüllük’ün kıyamet günü savaşın, savaşçının, istilanın, saltanatın, zulmün, şikâyetin ve istibdadın kalmayacağını söyledikten sonra şiirde bulunmayan bazı anlamları şiire yüklediği görülür:

“O zaman gelince ne padişah ne kul ne de köle kalır. O zaman gelince hep bir oluruz. Şimdi Allah’ı tanımayanlar da kalmaz, maddiyat da eşya da kalmaz. Mağrurlar, dinsizler zelil olur. O zaman gelince Allah’ı tanımayan da Allah’a ibadet eden kulları da kalmaz. O zaman gelince yeri ve göğü yapan ve yaratan Allah meydana çıkar.” (1947: 36)

“Kitâb-ı köhne” ifadesine tarih kitabı anlamı veren Sünbüllük, kıyamet günü geldiğinde insanların fikirlerini öldüren tarih kitabının yırtılıp atılacağını, bu kitapta yazılan savaşların ve ihtilallerin herkese meçhul kalacağını söyleyerek düşüncelerine devam eder. Büyük inkılabı, bütün âlemlerin sahibi Allah yapacak dedikten sonra, “O takarrüb-şiken likâ-yı samût” mısraını “onun makamı çok yüksektir, onun yanına yaklaşmak mümkün değildir, güçtür. Yanına yaklaşmak isteyenleri parçalar, yakar, onun yüzü görülemez, onun makamı ve huzuru sükût ve edep yeridir, orada kavga gürültü olamaz, insan diliyle konuşulmaz, ses ve seda olmaz.” (1947: 37) diyerek açıklar. “Takarrüb-şiken” ifadesinin zalimler için kullanıldığını söyleyen Sünbüllük, Fikret’in burada “Ey zalimler siz kendi kuvvetinize güvenmeyin. Allah çok kuvvetlidir yanına bile yaklaşamazsınız, parçalanırsınız” (1947: 43) demek istediğini ve Hz. Musa’nın Tur dağına çıktığı zaman dağın paramparça olmasına işaret ettiğini söyler. Sünbüllük’e göre Allah’ın huzuru sükût ve edep yeri olduğu için “Likâ-yı samût” diyen Fikret, Allah ile konuşan peygamberlerin sükût ile konuştuklarına ve Süleyman Çelebi’nin *Mevlid* eserinde Hazreti Muhammed’in sözsüz olarak Allah’la iletişim kurmasına gönderme yapmıştır. Sünbüllük, Fikret’in bu noktada insanların neden bu kadar elem çektiğini düşündüğünü ve “O fakat aslı hep bu kavgaların!..” mısraını yazdığını söyler. Bu mısra ile Hz. Âdem ile Havva’nın cennetten kovulmasına işaret olduğunu düşünen ve insanın cennetten kovulmasıyla birlikte dünyadaki bütün kötülüklerin kapısının açıldığını söyleyen Sünbüllük bu mısraı şu şekilde açıklar:

“Yukarıdan beri zamandan, tarihten şikâyet ettim, vakalar gösterdim, misaller söyledim. Lakin insanların kabahati yoktur. Olup biten ezelde yazılmış olan vakalardır. Bütün işlenen işlerin başı, aslı Allah’tandır. Fakat insanlar irade ve akıl sahibidirlere. Bunu doğru istimal ederek fenalıktan çekinmek, korunmak lazımdır. Bu da insanlığın uyanması ile olur. Hayır ve şer insanların kendinden doğar.” (1947: 39)

Sünbüllük, İslam’ın amentüsüyle çelişmesine rağmen hayrın ve şerrin insandan olduğuyla ilgili düşüncesini desteklemek için “Târîh-i Kadîm’e Zeyl”de geçen “Bendedir hayr ile şer esbâbı” mısraını kullanır. Sünbüllük, bu mısra ile Fikret’in kâinatın asıl sahibini gösterdiğini, buraya kadar insanları, insanlara şikâyet ettiğini ancak bundan sonra şikâyetlerini ve dileklerini Allah’a iletmiş olduğunu, böylece iman ve itikadını açıkladığını, materyalist, Marksist ve Darwin fikirlerini reddettiğini söyler. Bu noktada “bir yerlerde yorumu sınırlayan ölçütler var(dır).” (2013: 58) diyen Eco’nun ortaya koyduğu “metnin niyeti” ilkesini aşan Sünbüllük bir kere daha şiire şiirde olmayan düşünceler ekleyerek “yazarın niyeti”ni aşar. Sünbüllük’e göre şikâyet etmek için Allah’a yönelen Fikret, Allah’ın

kudretini ve kendi aczini görerek Ziya Paşa'nın "Terkib-i Bend"inden aşağıdaki beyitleri hatırlamıştır ki bunu ispatlamak mümkün değildir:

*"Kıl san'atı üstadı tahayyürle temâşâ
Dem vurma eğer ârif isen çün ü çerâdan
İdrâk-i meâli bu küçük akla gerekmez
Zira bu terâzû o kadar sıkleti çekmez"*

Aynî'ye göre geçmiş zamanlardaki kanlı hadiseleri dinleyen Fikret, bu elli yedi mısra da öfkesini dile getirmiştir. Fikret'in anlatmak istediklerini öncelikle şu şekilde özetler:

"Fi'l-hakîka ince hisli şâ'iri isyâna sevk eden katl-i âmlar, yağmalar, tahrîbler, yangınlar yapılmış! Tahakküm ve tegallüb asırlarca devâm etmiş! Şâ'ir artık harb ve muhârib istemiyor. Artık saltanat ve tasaltun veyâ tasallut olmasın! Ben, ben olayım, sen de sen. Bundan sonra ne ibâd olsun ne ma'bûd temennisini izhâr ediyor. Bu temmenîden sonra, bu büyük inkılâbı kim yapabilir? diye düşünüyor. Acabâ sâhib-i kâ'inât olan ceberût bunu te'ahhüd edebilir mi? Fakat ne mümkün? Bütün kavgaların müsebbibi o değil mi? diyor." (2014: 45)

Aynî, şiiri bu şekilde izah ettikten sonra Fikret'in anlattığı katliamların elbette yaşandığını ancak insanlığın bugün ahlaki açıdan çok ilerlediğini, Fikret'in ise buna bilerek gözünü kapattığını söyler. "İmdi mâzînin yağma, katl-i âm, yangın gibi hadiselerini o zamânın telakkiyyât-ı ahlâkiyyesi ve te'âmülleriyle ölçmek mecburiyetindeyiz." diyerek Fikret'i dönemin koşullarına göre tarihi olayları incelememekle suçlar. "Fikre artık yeter tahakkümünüz" mısraı için de aslında tahakküm şeklinde görülen hadiselerin çoğunun toplumun menfaatine ve insanlığın ilerlemesine hizmet ettiğini söyleyerek, dünya düzdür diyenlere dünyanın küre şeklinde olduğunu anlatmanın tahakküm sayılamayacağını söyler. Ayrıca istibdat döneminin koşullarını göz ardı eden Aynî'ye göre, Fikret bu mısraı söyleyebiliyorsa fikir hürriyetinin üzerinde bir tahakküm olduğundan söz edilemez. Aynî,

*"O takarrüb-şiken likâ-yı samût!..
O fakat aslı hep bu kavgaların!.."*

mısralarıyla kandan, savaştan, antlaşmalardan ve zaferlerden nefret eden Fikret'in yeryüzündeki kavgaların sebebi olarak gösterdiği Allah'a savaş açmasını da onun doğru yoldan çıkmasının bir işareti olarak değerlendirir.

"Târîh-i Kadîm"ın "Ey semâ', ey süyûl-i a'sârın" mısraıyla başlayıp "Müstecâb olmuş?.. Ey İlâh-ı semâ'" mısraıyla biten bölümünde Fikret, acıdan sevince pek çok sesin bulunduğu bu dünyadan hiçbir sesin Allah katına ulaşmadığını ve hiçbir duanın kabul edilmediğini anlatmıştır. Aynî'nin incelemeyeği bu bölümü Sünbüllük, "Göge Şikâyeti" başlığı altında değerlendirir. Gök kubbe; bazen neşeli, bazen kızgın bazen de şikâyet dolu pek çok sesi Allah'a ulaştırabilecekken Allah'ın yüksek makamına bu sesleri ulaştırmamaktadır. Fikret'in bu düşüncesini desteklemek adına Sünbüllük, Mehmet Akif'in "Tevhîd yâhud Feryâd" şiirinden aynı anlama gelen aşağıdaki beyti alıntılarınıştır:

*"Yerden çıkıyor göklere bin âh-ı şerer-bâr,
Gökler ediyor sâde çıkan nâleyi tekrâr!"*

Sünbüllük'e göre Fikret, şiirin bu bölümüyle insanların Allah'a gök kubbeden çok daha yakın olduğunu anlatmaya çalışmıştır:

"Ey gök, sen söyle; Hangi dua müstecap olmuş, kabul edilmiş? Sen feryadımızı, dualarımızı Allah'ın huzuruna çıkarmıyorsun. Allah'ın gökte olan arş-ı rahman makamına eriştiremiyorsun. Sen aciz ve boş bir kubbesin. Senin elinden bu gelmez. Allah'a senden çok yakınız. Kendi derdimizi doğrudan doğruya kendisine söyleyebiliriz." (1947: 45)

Şiirin “Seni âbâ-i dîn olanlardan” mısraıyla başlayıp “İki büklüm bir inkıyâd-ı sabûr” mısraıyla biten bölümünde Allah’ın sıfatlarından ve yeryüzünde yaratıcı gibi yaşayan insanlardan bahsedilmiştir. Fikret, din adamlarından Allah’ın pek çok sıfatı olduğunu öğrendiğini söyler; bunlardan birisi de “lâ-şerîke leh” yani ortağının bulunmamasıdır. Dünyaya baktığında ise onun sıfatlarını kuşanmış pek çok kişinin insanlara eziyet ettiğini görmektedir. Sünbüllük, bu bölümü, “Müstecâb olmuş?.. Ey İlâh-ı semâ” mısraıyla ilişki kurarak açıklar:

“Allah her yerde hazır ve nazır iken gök ilahı diye Cenabı Hakka hitabı sebebinde ince bir nükte var. ‘Sen yalnız semanın ilahı mısın? Yeryüzünde bu kadar Allahlık dava edenler var, niye mahvetmiyorsun?’ demek istemiştir.” (1947: 49)

“Ben ki hepsinden iştibâh ederim” mısraıyla başlayıp “Hakkı tenvîr ‘ukûl için haktır” mısraıyla biten bölümde Fikret, her şeyden şüphe ettiğini bu şüphelerinde belki haklı olduğunu belki de yanlış olduğunu ama her ne olursa olsun şüphenin insanları doğru yola götüreceğini ve akıl sahibi herkesin doğruyu arama mecburiyeti bulunduğunu söyler. Sünbüllük’e göre Fikret, Descartes’in yöntemini kullanmakta ve her şeyden şüphe ederek işe başlamaktadır. Bir milletin uyanması ve cehaletten kurtulması için şüphe gerekir, körü körüne inanmakla ilerleme gerçekleşemez. Şüphe yoluyla doğru bilgiye ulaşan akıl sahipleri, dinsiz insanlara da hak yolu gösterecektir:

“Her şeyde hak ve doğru olanı ve Allah’ın varlığını bildirip şüpheli insanları tenvir etmek, şüpheden kurtarmak da millet arasındaki akıl sahiplerinin hem hakkıdır, hem borcudur hem onlara düşen mühim bir vazifedir ki milleti bunlar uyandırır. Milleti bunlar cehaletten kurtarır. Dinsiz ve Allahsız olanlara doğru yolu bunlar gösterir.” (1947: 52)

Aynî’ye göre insanlar başlangıçta beş duyusu ile algıladığı şeyleri var kabul etmiş ama zamanla duyularımızın bizi yanıltabildiğini görünce şüphecilik güçlenmiştir. Fikret’in şüphecilerden Pyrrhon’a benzediğini düşünen Aynî, onun da Pyrrhon gibi “Kim bilir, belki hepsi vehmiyyât” diyerek kesin bir sonuca ulaşmaktan kaçındığını söyler. Sipinoza’dan “Hakîkî lâ-edrî’nin vazifesi susup oturmaktır.” cümlesini alıntılaman Aynî, Fikret gibi diğer agnostiklerin bu düşüncelerini ifade etmelerinin insanlara umutsuzluk aşıladığını, bunun da ataleti körükleyerek ilerlemeye engel olduğunu düşünür.

“Kim bilir, belki bir ‘adem mevcûd” mısraı ile başlayıp “Halk eden mahveder harâb etmez” mısraıyla biten bölümde Fikret’in şüphelerinin yanına kötümserlik de eklenmiştir. Ahiretin varlığını sorguladıktan sonra insanların yaratılmış olduğunu kabul eder; ancak topraktan yaratılan insanların hamurunun kanla ve gözyaşıyla yoğrulması ve hayatları boyunca binlerce dertten mustarip olması düşüncesi onu karamsarlığa sürükler. Sünbüllük, bu bölümde Fikret’in görebildiği varlıklar üzerinden ahiret gibi göremediği şeyleri ispatlamaya çalıştığını söyler; ancak bunu hangi mısralarda yaptığını açıklamaktan kaçınır:

“...gözle görünen eşyaya bakarak hakikati meydana koymaya çalışıyor. Bununla bulacağı hakikat sayesinde görünmeyenlerin de ispat olunabileceğini anlatmak istiyor ve evvela görünen varlığı incelemeye başlıyor.” (1947: 52)

Aynî, şiirin bu bölümünü Fikret’in kötümserliğinin bir işareti olarak görür. İnsanların dünya hayatında sürekli acı çekiyor oluşlarını Fikret’ten çok daha önce Bayle gibi filozofların ele aldığını, acının ve kötülüğün varlığının ateistler tarafından Tanrı’nın olmadığını ispatlamak için kullanıldığını söyler. Bununla birlikte bu durum karşısında, “Hangi hâin tesâdüfün işi bu?” demek yerine 1775 yılında Lizbon’u yıkan deprem üzerine Voltaire’in yaptığı gibi “Bir gün her şey düzelecek, işte ümmidimiz bundan ibârettir. Bugün de her şey iyidir, işte tevehhüm de budur.” (2014: 65) demenin çok daha doğru olacağını savunur; çünkü Aynî’ye göre ıstırap ilerleme için önemli bir uyarandır:

“En sıkı revâbitin da mihnet ve elem esnâsında teşekkül ettiği tecrübe olunmuştur. İcrâsı hiçbir tekellüf ve zahmete mütevakkıf olmayan faziletin ne değeri olur? Izdırâbın her mezhebde ve her

millet tarafından musaddak dîger bir fazileti daha vardır ki, bu onun kefâret-i seyyi'ât olması ve irâdeyi tekrâr tanzim etmesidir.” (2014: 63)

Aynî, Fikret'in “hâin tesâdüf” ifadesinden yola çıkarak Schopenhauer'ın “bu dünyâ avâlim-i mümkinenin en kötüsüdür; bu âlemi akılsız ve maksadsız kör bir kuvvet ihdâs etmiştir” (2014: 65) cümlesi arasında ilişki kurmuştur.

“İşte en zorlu hasmın, ey hallâk” mısraıyla “Ve bütün kudretinle sen meflûc” mısraı arasında kalan bölümde Fikret, yaratıcının insana verdiği şüphe sebebiyle bugün insanların ona inanmadığını ve buna karşılık onun felçli biri gibi hiçbir şey yapmadan kaldığını anlatır. Sünbüllük'e göre Fikret, “O fakat aslı hep bu kavgaların” mısraına şiirin bu bölümünde cevap vermektedir. Kuran-ı Kerim'de geçen “Şeytan sizin düşmanınızdır” ayetinden hareketle Fikret'in “zorlu hasım” diyerek şeytanı kastettiğini, şeytana ve şeytana benzeyen zalimlere karşı Allah'ın merhametini istediğini söyler. Ayrıca şiirde geçen “yılan” da şeytan anlamında kullanılmıştır. Şiirin önceki mısralarında “şüphe”yi nura koşmak olarak tanımlayan Fikret'in şiirin bu bölümünde “şüphe”yi düşman olarak tanımlamasını ise ilkinde “şüphe”yi araştırma anlamında, ikincisinde ise vesvese anlamında kullandığını söyleyerek açıklar. Âdem ile Havva'yı şüpheye düşürerek cennetten kovulmasına neden olan şeytana işaret edildiğini ve insanların ilk kötü huyunun şüphe olduğunu söyler. Sünbüllük'e göre Fikret, “seni mülkünden eyliyor iclâ” mısraıyla şeytanın Allah'ın evi demek olan kalplerden iman azaltmasına, “Üflüyor ma'bedinde meş'alini” mısraıyla da şeytanın İslam ışığını söndürmeye çalışmasına işaret etmektedir. “Kırıyor elleriyle heykelini” mısraında geçen “heykel” ifadesinin ise Allah'ın bu dünyadaki halifesi olan insana karşılık geldiğini, şeytanın da din kavgalarıyla insanları birbirine öldürtmek suretiyle heykeli yıktığını söyler. Sünbüllük, “Ve bütün kudretinle sen meflûc” mısraıyla şeytanın cennetten kovulduğu zaman Allah'tan insanları yoldan çıkarmak için mühlet istemesinin ve Allah'ın da kıyamete kadar şeytana bir şey yapmayacağına dair söz ve mühlet vermesinin kastedildiği anlamına ulaşır. Yani Fikret burada “Kudret-i külliye sahibi sen iken Yarabbi şeytana söz verdin, mefluc adam gibi kudretini kullanamıyorsun, fırsat veriyorsun.” (1947: 57) demektedir.

Aynî'ye göre ise şiirde Allah'ın merhametini istemek gibi bir anlam yoktur; onun yerine şiirin bu bölümünden sonuna kadar olan mısralar Fikret'in ateistliğinin delilidir. Şiiri bu noktadan itibaren Fikret'in kişiliği ve hastalığı ile açıklayan Aynî, “Sis”te geçen “Kaç nâsiye vardır çıkacak pâk ü dirahşân” mısraını alıntılıyarak onun kendisi dışındaki insanları erdemli bulmadığını belirtir. Galatasaray'daki müdürlüğünü bırakmak zorunda kalması ve şeker hastalığı onun kadere isyan etmesine neden olmuştur. Ayrıca insanların isyanı karşısında Tanrı'nın sessizliğini koruması da ona ateizme giden yolu açmıştır:

“...şâ'irimiz kaderinden, tâli'inden de müşteki idi. Öyle yâ, parlak bir dehâ-yı şâ'irâneye mâlik olduğu hâlde kıymetini bilmemişlerdi. Galatasaray müdüriyyetinden bile çıkarmışlardı. Takdîrsizlik yetişmiyormuş gibi, başına bir de diyabet ârız olmuştu. Haydi o câhil insânlar onun kıymetini takdir edemiyorlar, Allah olsun onu bu maraz-ı hâ'ilden muhâfaza edebilirdi yâ! Fakat Allah da aldırmamış. Çünkü âcizdir. Hem baksanıza onu yüzlerce asır oturduğu arş-ı azametinden kaldırıp yere çaldıkları hâlde hiçbir şey yapamıyor. Onun bu sükûtundan gök kubbесinin bir çivisi bile oynamadı. Ne olur insânların başına birkaç yıldırım düşseydi, bir iki kasırğa kopsaydı! Hâyır, hâyır, tabî'atde bir inilti bile yok. Bi'l-akis her tarafda bu sukûta kah kah gülüyorlar. Şu hâlde şâ'irimiz artık bütün gayz-ı müntakimânesiyle ferîh ve fahûr:

“Kizbe yalnız riyâ ve humk ağlar” demekte kendisini haklı görmüş!” (2014: 68,69)

Aynî aynı zamanda şiirde geçen “arş” ifadesinden yola çıkarak Fikret'in Yunan mitolojilerinde olduğu gibi Allah'ı bir taht üzerinde oturan despot bir kral gibi anlatmasını da eleştirir.

“Düşüyorsun... Ne in’idâm-ı Bürûc” mısraından şiirin son mısraı olan “Kizbe yalnız riyâ ve humk ağlar” bölümünde Fikret, insanların her türlü kötülüğü yapmasına rağmen Tanrı’dan hiçbir bir tepki gelmediğini anlatır. Sünbüllük’e göre Fikret, Kuran-ı Kerim’de zalimlere verileceği söylenen cezaları yazarak Allah’ı “gayrete getirmek” istemektedir:

“Yarabbi! Dünyada zulüm eden zalimleri mahv ve helâk etmek istediğin zaman yapacağımı Kuran-ı Kerim’de beyan eylediğin cezalardan hiçbirisini bu zalim şeytan ve avanesine karşı hâlâ yapmıyorsun. Fenalıklarını seyredip niye duruyorsun.” (1947: 59)

Sünbüllük, bu açıklamayı yaptıktan sonra mazlumların o kadar eziyet çekmesine rağmen yıldızların sönmeyeceğini, yıldırımların düşmediğini, fırtınaların kopmadığını ve zalimleri yakacak olan cehennemın kaynamaya başlamadığını gören Fikret’in Allah’ı gayrete getirmek için sözlerine devam ettiğini söyler. Ayrıca Sünbüllük’ün bu noktada Mehmet Akif’in “Tevhîd yahud Feryâd” şiirinden ve Ziya Paşa’nın “Terkib-i Bend”inden alıntılıdığı beyitlerle Fikret’in düşüncelerini desteklemeye çalıştığını görürüz:

*“Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha bir Emr-i sükûn inmeyecek mi?”*

...
*Sendense eğer çektığımız bunca devâhî,
Kimden kime feryâd edelim söyle ilâhî” (Mehmet Akif Ersoy)
“Zâlimleri adlin ne zaman hâk edecektir?
Mazlûmların çıkmadadır göklere âhî!” (Ziya Paşa)*

Şiirin son iki mısraı olan,

*“Bil’akis her tarafta ‘kah kah’lar,
Kizbe yalnız riyâ ve humk ağlar”*

kısımında Sünbüllük, Fikret’in mazlumlar inim inim inliyorken zalimlerin zevk ve sefa içinde yaşadığını, zalimlerin her işinin yalan olduğunu ve onların bu yalanlarına ya riyakârların ya da hiçbir şeyden anlamayanlarla elinden bir şey gelemeyenlerin ağladığını kastettiğini söyleyerek beyitten çıkarılması oldukça zor olan bir anlama ulaşır.

Sonuç

Fikret’in insanlık tarihine bakışını gördüğümüz “Târîh-i Kadîm”, özellikle kullanılan bazı ifadeler nedeniyle farklı okumalara izin vermektedir. Bu nedenle şiirin ilk yirmi beş mısraı dışında hiçbir bölümünde aynı fikirde olmayan Sünbüllük ve Aynî birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşmıştır. Biri için “Târîh-i Kadîm”, Fikret’in imanının en güçlü delili iken diğeri için inkârının delili olmuştur. Bu farklılık hem her iki yazarın da şiiri tarafsız bir gözle değerlendirmemesinden hem de şiirde farklı yorumlara açık ifadeler kullanılmasından kaynaklanır.

Sünbüllük’ün Fikret’i haklı çıkartmak için zaman zaman yorumun sınırlarını zorladığı görülür. “Hak” ve “kuvvet” konuları bunlardan biridir. “Çiğneyen haklı, çiğnenen ma’yub” mısraından hareketle “hüküm galibindir” diyen Sünbüllük, güçlü tarafın her zaman haklı kabul edildiğini söylemiştir. Burada Sünbüllük’ün dolayısıyla da Fikret’in gözden kaçırdığı noktaya Aynî dikkati çeker ve hakkın her daim baki olduğunu, kuvvetin ise zamanla yok olabileceğini söyleyerek bu iki kavram arasındaki farka işaret eder.

“Târîh-i Kadîm” ile ilgili yapılan değerlendirmelerde dikkati çeken bir diğer özellik ise Sünbüllük’ün Fikret’in düşüncelerindeki tutarlılığı-doğruluğu; Aynî’nin ise tutarsızlığı-yanlışlığı” ispatlamaya çalışmasıdır. Sünbüllük bu nedenle bazen şiire, şiirde olmayan anlamlar yüklemiş ve yüklediği bu anlamları desteklemek için de Ziya Paşa ve Mehmet Akif’ten alıntılar yapmıştır. Ziya

Paşa'nın "Terci-i Bend" ve "Terkib-i Bend"inden alıntılar yapan Sünbüllük'ün bu şiirleri tesadüfen seçtiği düşünülemez. "Terci-i Bend"de dış dünyayı izleyen Ziya Paşa, gördükleri karşısında isyanın ve inkârın eşiğine kadar gelir; ancak bu duygular onu Allah'a teslim olmaya iter. "Terkib-i Bend"de de bir yandan devrin yöneticilerinden şikâyet eden Ziya Paşa, bir yandan da Tanrı'ya olan teslimiyetini anlatır. Sünbüllük, bu şekilde Ziya Paşa ile Fikret'i özdeşleştirmiş her ikisinin de isyana yaklaştığını ama sonunda tevekkül ettiğini anlatmak istemiştir. Sünbüllük'ün "Târîh-i Kadîm" nedeniyle Fikret ile tartışmaya giren Akif'ten alıntılardığı beyitler de son derece dikkat çekicidir. Sünbüllük, İslami kimliğiyle ön planda olan Akif bile isyan noktasına gelebiliyorsa Fikret'in de gelebileceğini söylemeye çalışmaktadır. Aynî ise Fikret'in "şeref", "ordu" ve "din" gibi kavramları yücelttiği şiirlerinden örnekler vererek bu şiirlerinde "samimi" bulduğu Fikret'i "Târîh-i Kadîm"deki düşünceleri nedeniyle "yanardöner" olmakla itham etmiştir.

Sünbüllük, genel olarak "Târîh-i Kadîm"deki düşünceleri, dini-tasavvufi bir zemine oturarak açıklamaya çalışır. Bununla birlikte, her şeyin başının ve sonunun hiç olduğunu söyleyen Fikret'in aslında İslam'ın amentüsüyle çeliştiğini söylemek yerine "dünyaya çıplak geldik, çıplak gideriz" gibi şiirdeki anlamı karşılamayan bir açıklamaya gitmesi de dikkat çekicidir. Aynî ise bu ifadeyi Fikret'in ateistliğinin delili olarak yorumlar.

Sünbüllük ve Aynî'nin "Târîh-i Kadîm" ile ilgili değerlendirmelerine baktığımızda genel olarak Sünbüllük'ün kendi beklentisi doğrultusunda metin okuması yaptığını, Fikret'in "kuvvetli imanını" göstermek için hem yazarın hem de metnin niyetinin dışına çıktığını, bu nedenle de sık sık kelimeleri bağlamından koparttığını görürüz. Öyle ki yaptığı yorumlardan bazılarını şiirin hangi mısralarından çıkardığını söylememesi ve şiirde olmayan ancak kendi düşüncesini destekleyen alıntılara yer vermesi yaptığı şerhin şüpheli duruma düşmesine neden olmuştur. "Târîh-i Kadîm" üzerinden Fikret'in dinsizliğini ispatlamaya çalışan Aynî'nin de taraflı bir gözle şiiri ele aldığı görülür. "Târîh-i Kadîm"i gelecek nesiller için bir yol haritası olarak görenlere cevaben onun bir yol haritası olamayacağını söyler; çünkü ona göre Fikret'in yazdıklarının herhangi bir felsefi temeli olmayıp sadece onun fitri özelliklerinden ve hastalığından kaynaklanmaktadır.

Kaynaklar

- Akay, Hasan (1997). "Tarih-i Kadim'e Dair Aykırı ve Neşeli Bir Şerh", *Bir-Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 8, 1997, s.13-31.
- Aynî, Mehmed Ali (2014). *Reybîlik, Bedbînlik, Lâ-ilâhîlik Nedir? Tevfik Fikret'in Târîh-i Kadîm'ine Bir Cevâb. Haz. Ali Utku- Abamüslim Akdemir. İstanbul: Çizgi Kitabevi.*
- Ayvazoğlu, Beşir (2020). *Fikret*. İstanbul: Everest Yay.
- Eco, Umberto (2013). *Yorum ve Aşırı Yorum*. İstanbul: Can Yay.
- Enginün, İnci ve Zeynep Kerman (2011). *Yeni Türk Edebiyatı Metinleri 1 – Şiir (1860-1923)*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Erdoğan, Mehtap (2010). "Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadîm'ine Mehmed Fazlullah'ın Reddiyesi: Şihâbü'l kudret fî Recmi'l-Fikret", *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Winter 2010, s. 974-1006.
- Ersoy, Mehmet Akif (2014). *Safahat*. Haz. Ö. Faruk Huyugüzel, Fazıl Gökçek, Rıza Bağcı. İstanbul: Dergâh Yay.
- Fikret, Tevfik (2012). *Rübâb-ı Şikeste*. Haz. Abdullah Uçman ve Hasan Akay. İstanbul: Çağrı Yay.
- Kaplan, Mehmet (2012). *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*. İstanbul: Dergâh Yay.

Sünbüllük, Ahmed Esad Sezail (1947). *Tevfik Fikret'in Tarihi Kadim Ünvanlı Manzumesinin Şerhî*. İstanbul: Aydınlık Basımevi.

Tanyu, Hikmet (1972). *Tevfik Fikret ve Din*. İstanbul: İrfan Yayınevi